

Резюме

Автор подає деякі особливості реалізації Судової реформи 1864 р. в Україні.

Ключові слова: процес реалізації, Судова реформа, судові органи, судові палати, кримінальні та цивільні департаменти, мирові судді, волосні судді, фінансування, кадрове забезпечення.

Резюме

Автор подает некоторые особенности реализации Судебной реформы 1864 г. в Украине.

Ключевые слова: процесс реализации, Судебная реформа, судебные органы, судебные палаты, криминальные и гражданские департаменты, мировые судьи, волостные судьи, финансирование, кадровое обеспечение.

Summary

The author gives some special features realization of the 1864 Court Reform in Ukraine.

Key words: process of realization, judicial reform, judicial bodies, trial chambers, criminal and civil departments, justice's courts, volostny judges, financing, skilled providing.

Отримано 8.12.2011

П. М. БАЛТАДЖИ

Поліна Миколаївна Балтаджи, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Одеського державного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Сьогодні в праві залишається чимало проблем техніко-термінологічного характеру, зокрема впорядкування потребує система юридичних термінів. Зберігають актуальність питання невизначеності ієрархічних зв'язків між юридичними термінами їх елементами і терміносистемами (галузевими і міжгалузевими, галузевими і загально-правовою терміносистемами); узагальнення критеріїв і відповідних логічних рівнів класифікаційних основ юридичної термінології; визначення ролі лінгвістичних і інших чинників у цілісній композиційній організації; уніфікація будови тексту правових актів як певної семіотичної системи. Без науково-практичних відповідей на поставлені питання, навряд чи можливо створити сучасну, внутрішньо несуперечливу систему юридичної мови. Відзначаючи позитивні результати з упорядкування термінології в рамках міжнародної уніфікації існуючої науково-технічної термінології, слід звернути увагу на труднощі здійснення цієї роботи у сфері правової термінології.

Збільшення правотворчих помилок пов'язано з порушенням правил та законів логіки, неправильним уживанням термінів, перекошуванням споріднених понять, неправильним перекладом. Факторами впливу дослідники називають зміни у законодавстві, занепад наукової думки, відмову від старих теоретичних концепцій, розвиток культурних зв'язків, вплив зарубіжного досвіду, стан мовної системи¹. У сучасних текстах права мають місце складні для сприймання, конфліктні, такі, що не відповідають сучасним мовним вимогам, терміни. Це створює серйозні перешкоди при тлумаченні права і його подальшій реалізації. Відсутність чіткої структурованої, галузевої терміносистеми законодавець намагається компенсувати увагою до окремих, нових, або забутих понять, які фіксуються у певному акті і не мають понятійних зв'язків.

Як зазначає Ю. Зайцев, плутанина та технічна недосконалість правової бази призводять до надмірного та невиправданого розширення меж судового розгляду, створюють підґрунтя для конкурентного правозастосування, провокують судову тяганину, чим фактично позбавляють особу права звернення до суду та в цілому дискредитують усю систему правосуддя в державі².

На термінологічні неузгодженості звертають увагу і перекладачі, які стикаються з відсутністю єдиної загально визначеної бази національних термінів еквівалентів. І хоча переклад правових текстів не повинний бути інтерпретацією, уникнути суб'єктивного підходу досить складно. Якість перекладу, головним чином, залежить від рівня кваліфікації перекладача, якому на жаль, не завжди вистачає спеціальних знань для правильного вибору. Однакові терміни можуть позначати поняття, що в різних правових системах мають різні обсяги. У кожному конкретному випадку для визначення обсягу та змісту понять, позначених однаковими чи різними термінами, необхідно звертатися до їх визначення, а саме до законодавчих дефініцій, а за відсутності таких – до судової практики та правової науки. Запорукою якості результату є діалог професіоналів. Перекладачі-лінгвісти повинні розумітися у відповідній галузі – у даному випадку йдеться про специфіку юридичної термінології, а творці права – не ігнорувати правила мовознавства.

Відповідна практика діє в адміністрації Європейського Союзу, де юристи перевіряють перекладені тексти, а в Суді Європейського Союзу перекладацька діяльність здійснюється виключно юристами³. Запозичення такої практики може бути реальним лише за наявності високої мовної культури юристів; вільного володіння іноземними мовами, синтезованими лінгвістичними та правовими знаннями, навичками їх застосування; розуміння особливостей терміносистем; державної зацікавленості.

Державі слід сформулювати та закріпити основні умови діяльності установ, що займаються термінологічним плануванням. По-перше, ці комітети не повинні перетворюватися на формальні об'єднання. По-друге, необхідно систематично проводити консультації з користувачами словників, насамперед, з фахівцями відповідних галузей. Так у Німеччині діє Товариство німецької мови, яке здійснює консультації з лінгвістичних проблем, надає інформацію та рекомендації з питань вибору та значення дефініцій, складання тексту, роз'яснення правил правопису. Проведення лінгвістичних експертиз нормативних актів – основне завдання Редакційного штабу Товариства німецької мови, що діє при Німецькому Бундестазі. Федеральною службою організації діловодства та канцелярської техніки регулярно видаються різного роду пам'ятки та довідники.

Показовим в цьому плані є досвід Канади, де нормотворчу роботу забезпечує Відділ законодавства Міністерства юстиції. У відділі 26 двомовних легістів (legist – у франкомовних країнах – законознавець) – 13 франкомовних і 13 англomовних. Як консультанти працюють два юристи-лінгвісти і дві групи редакторів. Законознавець – важлива ланка нормотворчого процесу, він пропускає крізь сито власних знань отримані завдання, дає практичні рекомендації, виступає як критик, а під час редагування текстів виявляє непослідовність, прогалини, суперечності правового регулювання.

Корисною може бути практика забезпечення термінологічного балансу колишньою Чехословаччиною. При Інституті держави і права Академії наук Чехословаччини діяв спеціальний консультативний орган з питань правової термінології, завдання якого проведення експертиз та надання висновків щодо відповідності представлених актів чеській термінології. Комісія активно співпрацювала з аналогічною комісією при Словацькій академії наук з метою координації чеської і словацької правової термінології.

Система вимог до українських нормативних документів, визначена національними стандартами (ДСТУ 1.5:2003 та ДСТУ 3966-2000), ґрунтується на традиціях літературної мови та рекомендаціях відомих мовознавців. Поряд з правилами «Українського правопису» ці стандарти мають стати основою у процесі підготовки документів українською мовою.

Літературна мова, як найвище досягнення лінгвістичної культури суспільства несе в собі певний нормативний заряд, слововживання підпорядковане певним правилам. Літературна мова виступає в якості еталону.

Держава має забезпечити мовне законодавство і пильно стежити за його дотриманням, опікуватися одночасно розвитком усіх складників національної культури: мовою, її правописом, її відбиттям іншими абетками. Мовна політика – це проекція політики національної. Так широкий резонанс у суспільстві і критику Венеціанської комісії викликав законопроект «Про мови в Україні», зареєстрований у парламенті у вересні 2010 року. Протягом останніх років у Верховній Раді було підготовлено більш ніж 10 законопроектів «Про мови в Україні». Аналіз проектів свідчить про можливість компромісу і конструктивного діалогу між політичними силами. Законодавець повинен зробити виважений вибір, встановити справедливий баланс між захистом національних прав з одного боку і збереженням державної мови – з іншого.

Корисною тут може бути світова практика. Найпершим кроком до національного визнання має бути встановлення національного мовного законодавства і відповідальності за його ігнорування. Чітку мовну політику демонструють Росія, Литва, Словаччина, Франція, Чехія, Польща – держави, для яких виховання поваги до державної мови – це національна програма.

Наступним важливим моментом є забезпечення умов діяльності установ, комітетів та відділів, що займаються лінгвістичними експертизами та термінологічним плануванням. Дослідниками високо оцінюється участь спеціальних органів у процесі підготовки законопроектів та перевірки їх з точки зору відповідності чинному законодавству та вимогам законодавчої техніки: діяльність спеціальних комісій з вироблення конституцій, законодавчих департаментів міністерств, а також термінологічних комісій, які функціонували при міністерствах Центральної Ради та склалися з посадовців та фахівців (теоретиків та практиків) сприяла підготовці найбільш якісних як за формою, так і за змістом законопроектів⁴. Відновлення та розширення практики таких органів у сучасній Україні є необхідною складовою механізму реалізації норм, що регулюють законодавчий процес та законодавчу техніку. На жаль, в Україні ще не стало правилом мати в структурах уряду чи парламенту відповідних мовних спеціалістів, які надавали б юридичному тексту мовної довершеності.

Разом із тим, важлива практика започаткована Центром правової реформи, утвореним Указом Президента України від 29 квітня 1994 р. № 198 «Про вдосконалення роботи з підготовки законопроектів та проведення правової реформи». У 1999 році була відкрита Українська школа нормопроектувальників, яка стала першою в Україні формою навчання техніці нормопроектування. Школою було організовано короткострокові семінари з питань міжнародного та українського досвіду нормотворення. За ініціативою центру було видано Наказ Міністерства юстиції України від 7 квітня 2004 р. № 394/7 «Про навчання спеціалістів центрального апарату Міністерства юстиції у сфері нормопроектування». В основу програми навчання спеціалістів було покладено нормотворчий досвід Канади, Німеччини, Великої Британії. Серед загальних

тем з теорії та практики нормо проектування тематика лекцій включала питання юридично-технічних та мовностилістичних вимог до текстів проектів нормативно-правових актів. До викладання були залучені провідні науковці та практичні працівники у сфері нормопроекування.

Проблема якості нормативних текстів знаходиться у площині мовної культури і мовної підготовки, рівень яких нажалі залишає бажати кращого. Перспективною у питанні підвищення професійної кваліфікації правників може бути практика США, де правники зобов'язані підвищувати рівень власної кваліфікації. Заходи, пов'язані з підвищенням кваліфікації охоплюються поняттям «безперервна юридична освіта». Вимоги встановлюють уповноважені установи, які й контролюють їх виконання. Правники зобов'язуються проходити курси підвищення кваліфікації – навчання передбачає від 8 до 25 годин річного навчання. Зміст – на вибір (питання професійної відповідальності; етики; практичних занять з метою набуття необхідних професійних навичок). Вимоги до кваліфікації правників слугують додатковою гарантією забезпечення захисту громадськості від некомпетентної професійної діяльності.

Важливим компонентом мовної політики повинна стати постійна оптимізація текстів, під якою розуміється пошук оптимального (найкращого) формату системи текстів. Умовний знак рівності можна поставити між поняттями оптимізації та систематизації, елементами яких можна назвати уніфікацію (стандартизацію). Під уніфікацією пропонується розуміти своєрідну науку узагальнення і поєднання різних структур механізму правової регламентації, що має подвійний характер. Доведено, що уніфікація є, з одного боку, процесом вироблення загальних норм щодо подібних проблем соціального розвитку, з іншого – техніко-формалізованим обробленням уже прийнятих уніфікованих положень⁵. Уніфікація юридичної мови зумовлена природою права і направлена не тільки на досягнення однозначності і адекватного співвідношення термінів у системі, але й, перш за все, на однакове сприйняття і одноманітне тлумачення юридичної мови. Уніфікація – це застосування логіко-семантичного аналізу до всієї структури права, перегляд існуючих понять, перевірка їх наукових визначень. Цю діяльність слід здійснювати на змістовному, логічному і лінгвістичному рівнях. Співробітництво лінгвістів і правознавців дасть можливість комплексно підійти до вдосконалення юридичної мови.

Оптимізація може бути доцільною як на рівні структури правових текстів, так і на рівні мовних засобів. Для структури це – створення відповідних єдиних схем-трафаретів, для мовних засобів це – встановлення термінологічних обмежень, визначення відповідного набору словосполучень, словникових формул для оформлення найбільш поширених тем і ситуацій. Слід звернути особливу увагу на доцільність розроблення довідника для працівників підрозділів МВС. структуру якого представлятимуть тематичними розділи: економіка, медицина, сільське господарство тощо. Довідник має пропонувати: стандартні фрази-кліше з рекомендаціями щодо використання; синонімічні ряди термінів, які найчастіше вживаються в текстах, зробивши особливий акцент на фразах і термінах, які є предметом традиційних помилок; іншомовні терміни, які знаходяться в стадії апробації.

У процесі оптимізації документів виділяються два самостійні аспекти: удосконалення вимог до змісту документа і вдосконалення форми документів, уніфікація зовнішньої форми акта (фізичні характеристики акта) і уніфікація внутрішньої форми акта (мовна організація тексту). Фактично, уніфікація текстів полягає в тому, щоб виділити загальну інформацію, що повторюється в усіх документах, що уніфікуються, надати їй відповідну мовну форму і зафіксувати у вигляді бланків з постійними частинами тексту.

Отже, вимога щодо підвищення якості документів, свідчить про необхідність формування самостійного напрямку оптимізації текстів. До завдання цього напрямку повинне входити розроблення правил створення текстів конкретних видів правових актів з урахуванням усіх рівнів мовної організації текстів і можливих способів укладання текстів.

Зазначене ще раз доводить тезу про мову як матеріальну оболонку права з широкими перспективами і, разом із тим, з певними обмеженнями формалізації та реалізації права⁶.

Важливим пунктом удосконалення мови слід назвати її реформування. Кількість і ступінь радикальності мовних реформ віддзеркалюють національну ментальність і правову систему держави. Сьогодні державна мовна політика має враховувати певні особливі фактори, це, у першу чергу, – поліетнічність і двомовність, коли питання співвідношення мов за їх комунікативними функціями та особливостями вживання в різних сферах соціального життя тісно пов'язане з механізмами політичного управління, національної узгодженості та стабільності. Важливим інструментом мовної політики є закон про мову. Хоча розроблення таких законів є компетенцією юристів, на яких покладається завдання чітко сформулювати положення про статус державної мови, її функції, захист, регламентацію існування мов меншин тощо, виходячи з вищевикладеного необхідність лінгвістичного підходу є очевидною.

¹ Савицький В. М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицький. – М.: Наука, 1987. – 286 с.

² Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно – мовного оформлення (на матеріалі Цивільного кодексу України) / Ю. Зайцев // Українське право. – 1997. – № 3. – С. 99–110.

³ Юриспруденція XXI века: горизонты развития: очерки / [под ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник]. – СПб.: Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2006. – 657 с.

⁴ Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іванова А. Ю. – К., 2005. – 220 с.

⁵ Грацианов А. И. Процесс систематизации и унификации законодательства и развитие правовой системы Украины: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ А. И. Грацианов. – К., 2004. – 22 с.

⁶ Жеребкін В. С. Логіка : підручник для ВУЗів / В. С. Жеребкін. – Харків: Основа, 1999. – 256 с.

Резюме

У статті порушується питання про об'єктивну необхідність упорядкування термінологічної системи. Висвітлюється тема забезпечення мовного законодавства в Україні і перспективи запозичення міжнародної практики підготовки правових документів.

Ключеві слова: термін, термінологія, систематизація, уніфікація.

Резюме

В статье поднимается вопрос о необходимости систематизации терминологической системы. Представлена тема обеспечения языкового законодательства в Украине и перспективы заимствования международной практики работы с правовыми документами.

Ключевые слова: термин, терминология, систематизация, унификация.

Summary

Article is devoted to providing language legislation. Raises the question of organizing the terminological system. Improving the practice of quality control for documents.

Key words: term, terminology, systematization, unification.

Отримано 7.11.2011

Л. В. ДЯЧУК

Леонтій Володимирович Дячук, кандидат історичних наук, доцент Київського університету імені Тараса Шевченка

ОСОБИСТІ ПРАВОВІДНОСИНИ ПОДРУЖЖЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ ІКОНОБОРЦІВ

Особливістю історії греко-римського (візантійського) права після Юстиніана, тобто в середньо-візантійський період (VIII–XII ст.), були радикальні правові реформи імператорів Ісаврійської та Македонської династій. Перша фаза реформ пов'язана передусім із законодавчою діяльністю імператорів Ісаврійської династії – Левом III (717–741) та (формально) з його наступником Константином V (741–775). Їх основними законодавчими збірниками були Еклога, Землеробський, Військовий та Морський закони, а також Закон Божий (*приватна копія з правової пам'ятки IV ст.*). Друга фаза реформ середньо-візантійського права (*mittelbyzantische Recht*) припадає на період правління перших імператорів Македонської династії – Василя I Македонянина (867–886) та Лева VI Філософа (886–912). У ці часи з'явилася *Епанагога*, або *Ісагога* Василя I, *Прохірон* і *Збірник 113 Новел* Лева VI, а також монументальний збірник *Basilicorum libri* (імператорські книги) обох імператорів у 60 книгах. Однак, саме в Еклезії доби іконоборців шлюбно-сімейне право досягло найвищого рівня відповідності християнській правовій доктрині та ціннісній парадигмі.

Отже, актуальність дослідження різних аспектів шлюбно-сімейного права, систематизованого в Еклезії Лева III та Константина V, пов'язана з його правовим змістом та історичним значенням. Перш за все, посилюючись на оціночне судження, яке висловив К. Цахарія фон Лінгенталь¹, необхідно зазначити, що шлюбне право імператорів – іконоборців (*Bildstürmer*) найповніше відобразило божественно-апостольське вчення та канонічні правила християнської Церкви про особисті правовідносини чоловіка та дружини. Крім того, юридична концепція шлюбного права Еклоги стала основою шлюбних відносин у правових системах країн європейської («фаустівської») християнської цивілізації. Після запровадження християнства норми інституту шлюбу Еклоги були поширені на теренах Русі-України². Усвідомленням зазначених обставин, очевидно, керувалися видатні дослідники візантійського права та шлюбних відносин доби іконоборців: К. Цахарія фон Лінгенталь³, М. Папаррігопуло⁴, В. Васильєвський⁵, М. Бенеманський⁶, Д. Босдас⁷, Е. Фрешфілд⁸, С. Ліпшиц⁹, А. Милов¹⁰ та інші. Вказавши на наукову значущість досліджень цієї проблематики, слід зазначити, що цілком справедливо видається оціночна думка щодо законодавства іконоборців та його приватних доповнень й переробок В. Г. Васильєвського: «Еклога зі своїми доповненнями отримала найважливіше значення не тільки в спеціальній історії римського права, а й у загальній історії людства»¹¹.

Еклога (*Εκλογή των νόμων* *грец.*) – вибірка із законів імператора Лева III – це перший збірник середньо-візантійського періоду (726), який з'явився після законодавчих реформ імператора Юстиніана (527–565). Така обставина змушувала юристів Ісаврійської династії обґрунтувати необхідність власного юридичного збірника. Основна мета реформаторів, як зазначено у Передмові до Еклоги, полягала у тому, щоб зробити за-